

Надвірняк Олександр

координатор проекту
«Terra Amadociae»
(м. Хмельницький, Україна)
amadoca9@gmail.com

Погорілець Олег

директор
Державного історико-культурного заповідника «Межибіж»
(м. Меджибіж, Україна)
pogorelets@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ НОВИХ ОСЕРЕДКІВ ПО ВИГОТОВЛЕННЮ ЛИТИХ КОПІЙ РИМСЬКИХ ДЕНАРІЇВ I-III СТ. У ЗОНІ ПОШИРЕННЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

ON THE QUESTION OF LOCALIZATION OF NEW CENTERS FOR THE MANUFACTURE OF CAST COPIES OF ROMAN DENARIUS OF THE I-III CENTURIES IN THE ZONE OF DISTRIBUTION OF THE CHERNYAKHIV COMMUNITY

Продовження роботи в рамках програми «Moneta Barbaricum»¹ по накопиченню та залученню до наукового обігу матеріалів, які стосуються проблематики виробництва та поширення на «варварських» територіях Південно-Східної Європи литих копій римських денаріїв I-III ст. н.е.², дало можливість встановити низку нових фактів з даного питання.

Зокрема, подальший моніторинг інформаційного простору та інтернет-ресурсів у 2019 році зафіксував чергові повідомлення, які дозволяють висловити припущення щодо виявлення нових осередків по виготовленню литих копій римських денаріїв.

У першому випадку це стосується знахідки на околицях с. Загінці Деражнянського району Хмельницької області двох литих копій денаріїв Коммода (один з денаріїв – із залишками литника, другий – із рештками лиття)³. У другому – підйому на околицях с. Кормильче Чемеровецького району Хмельницької області литого денарія із залишками литника, рештків «гілочки» литника та «виробничого браку» – двох монетовидних оплавок, шлаків та рештків оплавленого металу⁴.

¹ Дослідження по програмі «Moneta Barbaricum» започатковано в 2014 році як один із напрямків діяльності проекту «Terra Amadociae».

² Надвірняк О., Погорілець О. «Фальшивомонетництво», «неофіційні імітації» чи «неофіційне монетне виробництво»? до питання присутності «литих» денаріїв I-III століття н.е на «варварських» територіях Південно-Східної Європи (за матеріалами межиріччя середнього Дністра і Південного Бугу. Український нумізматичний щорічник. № 3. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 28-41.

³ Висловлюємо щирю вдячність К. Мизгіну за надану інформацію і можливість її використання у нашій публікації.

⁴ В обох випадках знахідки локалізувалися в межах об'єктів черняхівської культури.

Окрім того, перегляд та аналіз архівів базової інформації проекту «Terra Amadociae» засвідчив наявність знахідок литих копій денаріїв із залишками лиття з двох не ідентифікованих об'єктів у Вінницькій області. Також було зафіксовано два випадки виявлення монетного лиття за технологічною схемою «монета-каппа» на срібній і бронзовій пластинах, використання якої, в принципі, не характерне для пізньоримської доби.

Вищеозначені дані, певною мірою, доповнюють уведено до наукового обігу інформацію¹ по нумізматичних комплексах, які засвідчують наявність осередків по виготовленню литих копій римських денаріїв у зоні поширення черняхівської спільноти, а саме:

- виявлення в межах об'єкту черняхівської культури на околицях села Коржівці Деражнянського району Хмельницької області групи монет із залишками лиття на гурті, які атрибутуються як литі копії римських денаріїв емісій Адріана, Марка Аврелія та Олександра Севера; рештків литників, які засвідчують застосування техніки лиття за схемою «branch» («гілочка»); рештків оплавленого металу та шлаків. Результати рентгенофлуоресцентографії² «реплік» із залишками лиття і фрагментів литників засвідчили елементну домінантність **Ag** (від 92.836 до 94.956) із лігатурою **Cu** (від 4.105 до 4.412), **Ni** (від 0.028 до 0.210), **Zn** (від 0.050 до 0.129), **Pd** (від 0.051 до 0.098), **Au** (від 0.594 до 0.650). Тобто, литі «репліки» денаріїв з Коржівців містили в собі срібло, практично, найвищого гатунку, що, мабуть, є цілковитим нонсенсом для фальшивомонетництва протягом усієї історії його існування³.

- виявлення у 2018 році в межах об'єкта черняхівської культури на околицях села Абрикосівка⁴ Кам'янець-Подільського району Хмельницької

¹ Надвірняк О., Погорілець О. Про деякі аспекти локалізації центрів виробництва т. зв. «литих» денаріїв I–III століть н.е. на теренах поширення черняхівської спільноти. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 червня 2018 р. Меджибіж – Переяслав-Хмельницький – Кропивницький – Київ, 2018. С. 17–21.

² У рамках досліджень було задіяно портативний аналізатор елементного складу сплавів «EXPERT Mobile» (виробництво «НВП Інститут аналітичних методів контролю» за ліцензією «Raytheon Technical Services Company LLC» (США)). Аналізатор призначений для вимірювання масової частки елементів з атомними номерами від 12 (магній) до 92 (уран), що містяться у твердих пробах. Більш детально – див.: <http://inam.kiev.ua/expert-mobile/>.

³ За спостереженнями С. В. Пивоварова, протягом періоду Ранньої і Пізньої Імперії відзначається деградація денарія і падіння вмісту **Ag**: від Августа до Клавдія вміст срібла становив 70-60%; при Нероні його вміст упав до 55%; у роки правління Марка Аврелія срібла було близько 50%; на початку III століття – лише 20%, а згодом «...монета перетворилася на грошовий знак із умовним курсом обігу» (Пивоваров С. В. Нові знахідки римських монет на пам'ятках пізньоантичного часу Буковини. Питання стародавньої та середньовічної історії, археології і етнології. Зб. наук. праць. Чернівці, 2009. Т.1. С.12).

Дещо інших підходів дотримувався Х. Лоуренс, на думку якого коливання вмісту **Ag** могло залежати від періоду правління: мовляв, на його початку кожен імператор прагнув задекларувати стійкість власного авторитету через стійкість грошей, які при ньому карбувалися (Lawrence H. Cope The metallurgical development of the Roman imperial coinage during the first three centuries A.D. Unpublished Ph.D. Thesis. Department of Chemistry Faculty of Science Liverpool Polytechnic. 1974. <http://researchonline.ljmu.ac.uk/5590/1/373706.pdf>). с. 106).

⁴ У доповіді на V Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей науки» (Надвірняк О. В., Погорілець О. Г. Про деякі аспекти локалізації центрів виробництва т. зв. «литих» денаріїв... – С.17-21) комплекс монет, рештків литників та «виробничий брак» було помилково представлено з територіальною прив'язкою до с.Чорнокозинці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.

області монет із залишками литників, «виробничого браку» та ливарних шлаків. Серед «готової продукції» і «виробничого браку» – винятково «репліки» денаріїв Антоніна Пія і Марка Аврелія. Як і в попередньому випадку, на об'єкті Коржівці, наявність рештків литників засвідчує застосування техніки лиття за схемою «branch» (укр. «гілочка»).

У цілому всі ці знахідки вже сьогодні надають можливість започаткувати роботу по створенню «Каталогу центрів «виробництва» литих копій денаріїв I–III ст.ст. в ареалі Південно-Східної Європи» та «Карти локалізації місць виявлення литих копій денаріїв I–III ст.ст. з ознаками технологічного лиття», що відкриває нові перспективи у плані статистичного аналізу та теоретичної розробки засад феномену лиття копій римських денаріїв на північний схід від Дунайського та Таврійського лімесів.

Фіксація діяльності «емісійних» центрів на об'єктах в Коржівцях, Загінцях, Абрикосівці та Кормильче, проведення тестової рентгенофлуоресцентографії «готової продукції» та «відходів виробництва» – це лише незначний відсоток з того, що потрібно зробити для з'ясування проблем, пов'язаних з тематикою присутності «реплік» римських денаріїв I–III століть на «варварських» територіях Південно-Східної Європи, а відтак – отримання відповіді на питання: «литі» денарії – підробки, неофіційні імітації чи неофіційне монетне виробництво?

Серед поточних завдань проекту «Moneta Barbaricum» – продовження моніторингу інформаційного простору, верифікація, систематизація та аналіз базової інформації, залучення та введення до наукового обігу матеріалів, пов'язаних з місцевими осередками «емісій» литих денаріїв.

Також серед нагального – питання хронології діяльності «емісійних» центрів та їх картографування. Та чи не головне – це організація повноцінного, з дотриманням сучасних методик, археологічного дослідження.

Певні перспективи ми вбачаємо у налагодженні більш тісних контактів та координації співпраці з проектом «Barbarzyńscy fałszerze. Wytwarzanie i użytkowanie fałszywych denarów rzymskich z okresu cesarstwa w Europie Środkowo-Wschodniej w starożytności» (фінансується Національним центром науки Польщі (DEC-2018/31/W/HS3/00137), який реалізується в Інституті археології Варшавського університету (керівник проекту – д. хаб. А. Димовський) та білоруською стороною, яку сьогодні представляє В. Сидорович.

Література:

1. Надвірняк О., Погорілець О. Про деякі аспекти локалізації центрів виробництва т. зв. «литих» денаріїв I–III століть н.е. на теренах поширення черняхівської спільноти. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 червня 2018 р. Меджибіж – Переяслав-Хмельницький – Кропивницький – Київ, 2018. С. 17–21.

2. Надвірняк О., Погорілець О. «Фальшивомонетництво», «неофіційні імітації» чи «неофіційне монетне виробництво»? до питання присутності «литих» денаріїв I-III століття н.е на «вавварських» територіях Південно-Східної Європи (за матеріалами межиріччя середнього Дністра і Південного Бугу. Український нумізматичний щорічник. № 3. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 28-41.
3. Пивоваров С. В. Нові знахідки римських монет на пам'ятках пізньоантичного часу Буковини. Питання стародавньої та середньовічної історії, археології і етнології. Зб. наук. праць. Т.1. Чернівці, 2009. С. 12.
4. Lawrence H. Cope The metallurgical development of the Roman imperial coinage during the first five centuries A.D. Unpublished Ph.D. Thesis. Department of Chemistry Faculty of Science Liverpool Polytechnic. 1974. <http://researchonline.ljmu.ac.uk/5590/1/373706.pdf>. с.106).

Сидорович Виталий

Заведующий учебной лабораторией музейного дела
исторического факультета
Белорусского государственного университета
(г. Минск, Республика Беларусь)
wital.sidarowicz@gmail.com

**НАХОДКИ «ЛИМЕСНЫХ» ДЕНАРИЕВ В БЕЛАРУСИ (К ВОПРОСУ
О СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ГРАНИЦЕ ИХ РАСПРОСТРАНЕНИЯ)**

**THE FINDS OF «LIMES» DENARII IN BELARUS (TO THE QUESTION
ABOUT THE NORTH EASTERN BORDER OF THEIR DISTRIBUTION)**

Так называемые лимесные денарии только недавно стали объектом пристального внимания восточноевропейских исследователей¹. Вместо термина “лимесные”, не совсем точно отражающего географию производства и распространения этих монет, ряд исследователей использует иные названия. Так, А. Бурше и К. Мызгин предложили называть эти монеты “варварскими копиями”², а А. Надвирняк и О. Погорілець – литыми денариями¹. Второе

---

¹ Публикация подготовлена в рамках международного проекта «Barbarzyńscy fałszerze. Wytwarzanie i użytkowanie fałszywych denarów rzymskich z okresu cesarstwa w Europie Środkowo-Wschodniej w starożytności», финансируемого Национальным центром науки Польши (DEC-2018/31/B/HS3/00137) и реализуемого в Институте археологии Варшавского университета (руководитель проекта – д. хаб. А. Дымовский)

² Бурше А., Мызгин К. К вопросу о технологии производства ранних варварских подражаний римским монетам (по результатам металлографических анализов). Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2017 года. Материалы докладов и сообщений. Москва. 2017. С. 40–43.